

РАНЬОМОДЕРНА ФІЛОСОФІЯ

Роман Кисельов

ПРО ОСМИСЛЕННЯ ПЛАГІАТУ В ЄВРОПІ ДО ЯКОБА ТОМАЗІЯ

Вступ

Нещодавно, у числі 40(1) часопису *Sententiae*, я опублікував тези Томазієвої «Філософської дисертації про літературний плагиат» [Thomasius 1673], що, попри часову зумовленість окремих положень, і донині залишається найвагомішим усебічним теоретичним дослідженням явища плагиату в науці та художньому письменстві¹. Мовний, художньо-літературний, змістовий, правовий та моральний вияви плагиату утворюють великі поля своєрідної проблематики, яку більшою чи меншою мірою включив до свого розгляду Томазій. Представлений нижче матеріал засвідчує, зрештою, очевидне: поняття про літературну крадіжку, і так само відповідні дії з боку певних осіб та схильність засуджувати їх властиві будь-якій культурі, що має писемність. Інше питання – якими були межі дозволеного і забороненого в царині використання чужого, які чинники були визначальними для трактування практики послуговування чужим текстом як переступу.

Для загостреної уваги до плагиату в другій половині XVII ст. були свої підстави. Це насамперед стрімкий розвиток науки, що зумовлював її поступову інституціалізацію: найпомітнішим виявом цього процесу були новозасновані академічні установи – Лондонське королівське товариство (1660) і Французька академія наук (1666). Авторська першість – передусім у точних науках, але за їхнім взірцем і в гуманітаристиці – набуває щораз більшої ваги. У зв'язку з цим зростає і ретроспективний інтерес до авторства – дослідники активно розшифровують криптоніми, встановлюють імена авторів анонімних творів і визначають осіб, що писали під псевдонімами. Чільною працею в цьому напрямі стала «*Theatrum anonumorum et pseudonumorum*» (перше видання – 1708 р.) Вінсента Плаціуса (1642–1699), що тісно співпрацював з Якобом Томазієм і був одним з кореспондентів, що долучилися до збору даних для Томазієвого каталогу плагиаторів [Mulsow 2006: 230-231].

Говорячи про контекст появи «Філософської дисертації про літературний плагиат», окрім проблематики наукової та художньої творчості, не можна бодай не назвати ще

© Р.Кисельов, 2022

¹ Див.: [Томазій 2021; Кисельов 2021]. Хоча окремі положення цієї праці Якоба Томазія згадують і використовують ледь не всі, хто пише про плагиат в історичному аспекті, чи не єдиним дослідженням, яке має на меті бодай загально схарактеризувати всі основні її питання та пояснити контекст її появи, є стаття Павла Соколова [Sokolov 2015].

один потужний напрям гуманітарної думки, у межах якого перебуває Томазієва праця, а саме філософське (а не лише теологічне) осмислення моралі. Сам Я. Томазії був автором друкованих досліджень «Про шляхетність» («De Eūgēveia», 1654) «Про стриманість» («De Mansuetudine», 1654), «Про себелюбство» («De Philautia», 1661, надруковано 1672), «Про чотири головні чесноти» («De Quatuor Virtutibus Cardinalibus», 1666), «Бревіарій “Нікомахової етики” Аристотеля» («Breviarium Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum», 1674). Однак особливо популярними темами для дослідників моралі були різноманітні вади й переступи вчених. Цей інтерес спричинив появу багатьох академічних праць, полемічних трактатів і сатир, написаних у німецьких землях приблизно в межах 1670–1730 рр. [Kivistö 2014: 1]. Особливо це стосувалося протестантських університетів у Ляйпцігу (де й працював Томазії), Єні та Кенігсберзі. До речі, плідною роботою в цьому напрямі відзначився й син Я. Томазія, відомий філософ Християн Томазії [ibid.: 2]. Фінська дослідниця ранньоновочасних поглядів на моральні вади вчених Сари Ківіста використала для свого дослідження понад сто (!) латинських дисертацій та полемічних трактатів на тему зазначених моральних вад, написаних у названому регіоні в цей період [ibid.: 5].

Метою моєї статті є огляд праць і поглядів насамперед тих, кого визначав як своїх попередників сам Якоб Томазії [Thomasius 1673: 3-5 inn.]. По змозі й потребі, я залучатиму і трактування уявлень цих давніх авторів у новітній науці. Однак повного врахування сучасної рецепції за мету не маю, зокрема й через те, що, унаслідок історичних змін у застосуванні авторського права, тексти стародруків XV–XVII ст. для українського дослідника нині значно доступніші, ніж книги зарубіжних авторів, видані нещодавно. У підсумковій частині я хочу також порушити питання про доцільність використання давніх міркувань щодо плагіату для аналізу компілятивних практик українських авторів XVI–XVIII ст.

Згідно з переказом, який відтворює Псевдо-Геродот у біографії Гомера, уже батько європейської літератури страждав від дій плагіаторів: учитель Тесторид запропонував давньогрецькому співцеві послуги писаря, а потім видав надиктовані тексти епосів «Мала Іліада» та «Фокаїс» за власні [McGill 2013: 376]. Думаю, очевидно, що почуття власності стосовно продукту інтелектуальної творчості є природною рисою людської психіки, а отже, і поняття плагіату є природно необхідним у суспільстві з писемною культурою. Тому, скажімо, узагальнення на кшталт «у XVII столітті в Україні взагалі не було уявлення про плагіат», популярні, зокрема, серед філологів-давників, не можна сприймати інакше, ніж як велике перебільшення, спричинене порівнянням із сьогоднішніми, значно виразнішими, нормами.

Звісно, появі спеціальних праць про плагіат передував тривалий шлях принагідних міркувань стосовно цього явища. В античній культурі осмислення плагіату мало свій прояв не в регулярній теорії, а лише в контексті конкретних випадків звинувачення чи виправдання. Саме відповідно до цих двох приводів структурує своє дослідження, присвячене плагіатові та його осмисленню в латиномовній античній літературі, американський філолог-класик Скот Макгіл [McGill 2012].

Серед античних і ранньохристиянських авторів ширші уваги з приводу плагіату подали, зокрема, Вітрувій – у передмові до 7 книги «Про архітектуру»²; Пліній Старший – у

² Про цей випадок див.: [Кисельов 2021: 108-109], прим. 16.

передмові до своєї «Природничої історії»; Климент Александрійський – у 2 главі 6 книги «Верств»; Євсевій Кесарійський – у 1 главі 10 кн. «Приготування до Євангелія»; Сенека Старший³ – у своєму збірникові судових (*controversiae*) і дорадчих (*suasoriae*) промов, відомих під загальною назвою «*Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores*» («Висловлювання, пункти й техніки ораторів і риторів»); Єронім Блаженний – у передмові до «Єврейських питань у Книзі Буття».

Усіх згаданих авторів, з відповідними покликаннями, перелічує Томазій у § 3 своєї праці. І Вітрувій, і Пліній наголошують, зокрема, на неприйнятній практиці не вказувати на заслуги попередників, чиї праці стали основою власних, і останній навіть подає список використаних джерел, хай і неповний. Макгіл, утім, відзначає приклад Плінія як унікальний, бо нормальне покликання в розумінні більшості авторів могло обмежуватися недеталізованим і навіть неперсоналізованим визнанням опертя на давніші чужі праці [McGill 2012: 52].

Ранньохристиянський богослов Климент Александрійський шукає прояви плагіату в давньогрецькій літературі, подаючи як доказ низку текстових зіставлень.⁴

Євсевія Кесарійського питання плагіату в давніх греків зацікавило у зв'язку зі спробою довести залежність їхньої філософії та міфології від спадщини варварів і євреїв. Наповнюючи тему грецьких плагіаторських схильностей і звичаїв, він залучає до розгляду й літературу всіх жанрів. У 2 главі 10 книги «Приготування до Євангелія» Євсевій рясно цитує згадувані звинувачення Климента, а в наступній 3 главі також щедро наводить цитати з утраченої нині праці відомого неоплатоніка Порфирія Тирського, де останній описує чимало випадків плагіату в давньогрецькому письменстві. Цим прикладам передує антиплагіаторський пафос самого Євсевія, скерований на давніх греків: «Тож не треба дивуватися, коли ми стверджуємо, що вони могли привласнювати й догми євреїв, адже доведено, що вони не тільки покрали решту вчень у єгиптян і халдеїв та інших варварських народів, але й нині бувають упіймані, крадучи один в одного славу, пов'язану з писаннями своїх-таки. Так що кожний з них, поцупивши в ближнього його слова й міркування, і цілу будову творів, пишається як із власних праць. І не вважай, що це моя думка, бо зараз ти знову почувеш, як найпремудріші картають один одного за крадіжки в їхніх творах» [Eusebius Pamphilus 1843: 61-62].

Міркування про плагіат і наслідування, що їх лишив Сенека Старший, є одними з найцікавіших і найближчих до наукової теоретичної думки. Томазій покликається на передмову до першої книги «Контроверсій» та 34 тему в 5 книзі цього-таки відділу збірника. У згаданій передмові Сенека стверджує, що причиною до публікації зразкових фрагментів із промов видатних ораторів, яких йому довелося чути впродовж власного професійного життя, було його бажання зробити ці взірці надбанням громадськості, захистивши їх таким чином від можливого привласнення кимось із колег [Reirano 2013: 96]. А в 34 темі 5 книги «Контроверсій» автор розглядає випадок неналежного використання чужої фрази. Наведу цей приклад, щоб показати, якого типу звинувачення у плагіаті побутували в античності, і якими скрупульозними могли бути шукачі цього переступу.

Відомий живописець Паррасій закатавав купленого раба, щоб якнайдостеменніше зобразити страждання закутого Прометея. Оратор Глікон Спіридідон схарактеризував

³ Тут і далі під ім'ям Сенека згадується саме Сенека Старший, або Сенека Ритор (бл. 54 до н.е. – бл. 39 н.е.), батько відомого стоїка Сенеки Молодшого (бл. 4 до н.е. – 65 н.е.).

⁴ Див. про це: [Кисельов 2021: 108], прим. 7.

моральний злочин Паррасія такою грецькою фразою: «Πῦρ καὶ ἄνθρωπος, Προμηθεῦ, τὰ σά σε δῶρα βασιανίξει» («Вогонь і людина, Прометею, твої ж такі дари тебе мучать»). Інший оратор на ім'я Триарій повторив те саме латиною, однак дещо переробив (*vertit*) вислів: «*Concupisti duo maxima Promethei munera, ignem et hominem*» («Ти беззачестив два найбільші Прометееві дари, вогонь і людину»). За це Триарієві дістається від Сенеки, який покликається й на іншого авторитетного ритора своїх часів: «Триарій, укравши, певним чином це переінакшив. Отих, що таке чинять, Север Кассій назвав подібними до злодюжок, які підмінюють ручки в чужих чашах. Багато є тих, що, видаливши, або змінивши, або додавши слово, наживаються на чужих фразах» [Seneca 1872: 510].

До цього Сенека додає ще кілька прикладів переробки того самого (як він вважає) висловлювання в грецьких авторів, яких теж звинувачує в крадіжці (*et Graeci illam subtraherunt*). Ствердивши факти плагіату, Сенека, утім, виокремлює деякі переробки як особливо вдалі стилістично, навіть кращі від оригіналу: «Евктемон... сказав: “Прометею, проти тебе хтось (ужив) вогонь і людину” (“Προμηθεῦ, ἐπὶ σέ τις πῦρ καὶ ἄνθρωπον”); сильніше, ніж Глікон, (сказав) Едей: “Прометею, той, хто малює тебе, усуває людину” (“Προμηθεῦ, σέ τις γράφων ἄνθρωπον ἀφανίζει”); Дамас – у край нікудишній спосіб: “Направду, Прометею, заради чого ти крав вогонь для людини” (“δικαίως, Προμηθεῦ διὰ τί γὰρ πῦρ ἔκλεπτες ἄνθρώπῳ”); Кратон же сказав просто несамовито: “Прометею, тобі годилося б украсти вогонь тепер” (“Προμηθεῦ, νῦν ἔδει σε πῦρ κλέψαι”). Отакій він, Кратон, премила людина і щирий азієць, який з усіма аттикійцями провадив війну⁵» [Seneca 1872: 510-511]. Важливо, що йдеться не про цілий привласнений твір, а лише про влучну фразу, та ще й перероблену. Та оскільки Сенека вбачає в цьому випадку свідоме бажання приховати запозичення, він засуджує відповідну дію.

Айрін Пейрано, яка вивчала погляди Сенеки на плагіат і наслідування, залучила до аналізу ще низку цікавих місць. Це, зокрема, епізод із відділу дорадчих промов (*suasoriae* – № 3), де Сенека показує три випадки використання тієї самої фрази «*plena deo*» («наповнена богом») з Вергілія. У першому прикладі йдеться про оратора, зосередженого на тому, аби вставити у свої промови якомога більше влучних Вергілієвих фраз (що Сенека не вважає вдалою стилістичною стратегією, але й не засуджує як крадіжку, адже автор не мав на меті приховати запозичення), у другому – про товариша й колегу Сенеки, який нерідко влучно вживав цю фразу в контексті різних життєвих ситуацій, і, нарешті, у третьому – про Овідія, який впровадив Вергіліїв вислів до власного твору, однак «*non subripienti causa sed palam mutuandi, hoc animo ut vellet agnoscere*» («не задля привласнення, а у вигляді явної позички, прагнучи, аби вона була впізнаваною») [уринок подано в: Peirano 2013: 87].

Нарешті, Єронім Блаженний починає свої «Єврейські питання у Книзі Буття» захищаючись від якихось «недоброзичливців» (*inimici*) у зв'язку з певними, тут не конкретизованими, звинуваченнями в плагіаті. Супротивники, певно, неабияк дошкуляли вченому, бо характеризує він їх як «брудних свиней» (*inmundi sues*), що рохкають і топчуть ногами перли. Задля оборони від закидів Єронім указує на Теренція, Вергілія, Цицерона, яких також неслухно звинувачували в літературних привласненнях. І нагадує, що Вергілій, якому докоряли в крадіжках із Гомера, сказав, що в край важко вирвати палицю з рук Геракла [Hieronymus 1868: 1]. Напевно, це означає, що хибою є не використання Гомерових літературних цінностей, а неадекватне уявлення про те, що вони можуть бути невпізнавані чи привласнені. Утім, згадуваний вище Сенека

⁵ Йдеться про те, що Кратон не був прихильником аттичного стилю в риторіці.

Старший, який теж не бачив гріха у використанні фраз класиків без наміру видати їх за власні, у 2-й «суасорії» нарікає на вкрай непильну і розледачілу публіку, яка ледве чи здатна завважувати чуже. Він пише, що нині хтось міг би безкарно хоч і цілий Цицеронів збірник «Проти Верреса» видати за свій, тоді як «давні» слухачі не дозволили б привласнити жодного чужого слова. Хоч цей приклад Сенеки, безперечно, є гіперболою [McGill 2005: 342], він доволі симптоматичний, адже показує, що розрахунок на впізнаваність видатних текстів є звичасм непевним, а особливо в часовому вимірі.

Варто згадати в цьому переліку і святителя Йоана Золотоустого (?–407), який у 5 частині трактату «Про священство» застерігає проповідників від використання чужого тексту в проповідях і свідчить про звичай громадського осуду подібних дій, що бувають потрактовані як гірші за звичайну крадіжку. Навіть через непідтверджену підозру в таких учинках проповідники нерідко діставали злу славу злодіїв. Цей фрагмент напевно був відомий українським авторам XVII ст. Ось він у церковнослов'янському перекладі львівського видання 1614 р.: «Аще бо коєму ω(т) учащихъ случилосѧ бы часть нѣкую, ω(т) иже другими потружденныхъ [на полі друкована тлумачна глоса – «трудо(м) съст(а)вл(енныхъ)»], кѧ своимъ єму примѣсити словесемъ, то болшаа ω(т) иже имѣнїа крадущихъ подѣмлетъ поношенїа: множицею же и ниже въземъ что, но въ подзорѣ токмо бывъ ω вещи сей, подобнаа на татѣъ лтымъ пострада» [Іоаннъ Златоустый 1614: 147; вказівка на цитату – Raynaudus 1653: 166]. Текст святителя супроводжує коментар видавців на берегах: «Поносъ бываетъ учащему не самому трудившусѧ, но инѣхъ труды, внегода учти, украшающусѧ» («Ганьба буває тому, хто навчає не власними зусиллями, а в часі науки вживає собі на оздобу працю інших»).

Як бачимо навіть із невеликої добірки прикладів⁶, тема плагіату була вельми актуальною для античності. Хоча такого матеріалу до нас дійшло відносно небагато, для деяких авторів пошук неналежних, із їх погляду, запозичень у творах інших був основним змістом праць. Так, Донат, пізньоантичний біограф Вергілія, пишучи про його «наклепників», покликається, зокрема, на 8-томовий трактат Квінта Октавія Авіта, який мав довести плагіаторство поета [McGill 2013: 366]. Однак усі міркування античних часів про плагіат були передусім прагматичними ходами чи реакціями, а не цілеспрямованим теоретичним осмисленням цього явища. Для нас важливо відзначити в них певні засади, які, згідно з тодішніми оцінками, могли унеможливити чи спростувати звинувачення: для цього було достатньо нехай і загальною, але виразно заявленого, визнання несамостійності праці з боку автора або ж розрахунку на те, що використані фрагменти чужих текстів – у зміненому вигляді чи ні – є упізнаваними для освічених читачів.

Іншим важливим чинником, на який вказує Айрін Пейрано, і на який обов'язково треба зважати й у значно пізніших епохах, є змагальність. Приміром, загал не вважав за ваду латинського твору той факт, що в ньому можна було впізнати перероблений грецький, якщо він вийшов не гіршим за грецький. В одній зі згадуваних «контroversій» (1 тема в 9 книзі) Сенеки Старшого ідеться про латиномовного автора (імовірно, I ст. до н. е. – I ст. н. е.) Ареллія Фуска, який адаптував грецькі епіграми і пояснював свої дії тим, що мав на меті не вкрати чуже, і не здобути славу, а перевершити (vincere) грецькі тексти [Reigano 2013: 95]. Там-таки Сенека підтримує і позитивну оцінку, яку дає Фуск практиці римського історика Саллюстія, котрий використав грецьку фразу

⁶ Більше прикладів плагіату в античній літературі є у згаданих Томазієвих тезах та примітках до них.

Фукідіда й перевершив того в лаконічності [McElduff 2013]. Таке бачення виявилось дуже стійким. Як указує Сарі Ківіста [Kivistö 2014: 132], навіть Даніелло Бартолі (див. про нього нижче), один із помітних критиків плагіату в XVII ст., пристає до уявлень, згідно з якими суттєве поліпшення чужого матеріалу знімає звинувачення в літературній крадіжці.

У короткому 4 параграфі дисертації Томазій, об'єднуючи всіх своїх післяантичних попередників у період «за свіжшою пам'яті» (*recentioris memoriae*), каже, що їх насправді багато, і подає список імен тих, чий міркування та інформацію вважає найвагомішими, з покликаннями на відповідні праці. Це Ричард де Бері (1287–1345); Джованні Людовіко Вівальді (?–1540); Джованні Невіцано (?–1540); Франсуа Дуарен (1509–1559); П'єр Дю Фор (?–1600); П'єр Грегуар Тулузький⁷ (бл. 1540–1597); Теодор Цвінгер⁸ (1533–1588); Арнольд Менгеринг (1596–1647); Ніколаус Ритерсгаузен (1597–1670); Ебергард Спекган (1551–1627); Георг Кристоф Вальтер (1601–1656); Томас Райнезій (1587–1667); Габріель Роленгаген (1583–1619); Самуель Дреземій (1578–1638); Лелій Бісціола (? – 1629); Теофіл Рейно (1583–1663) та Даніелло Бартолі (1608–1685).

Тут я стисло схарактеризую міркування тих авторів, які не представлені в публікованих тезах Томазія та примітках до них, додавши також інформацію про внесок Йоахима Бадія, твори якого з'явилися в першій чверті XVII ст.

У відомому бібліофільському й бібліотекознавчому трактаті англійського єпископа Ричарда де Бері «Філобіблїон» (1345) є фрагмент, де персоніфіковані книги скаржаться на компіляторів, перекладачів та переповідачів, які приписують їх іншим авторам та спотворюють у всякий спосіб: «утративши давню шляхетність після численних відроджень і перероджень, ми цілковито вироджуємося» [de Bury 1610: 424]. Важливою є образна згадка про іншомовний плагіат або ж запозичення сюжетів, коли твір прищеплюється на іншому ґрунті, і вже без призв'язки до оригінального автора й території: «Нещодавно народившись в Англії, ми завтра знову народимося в Парижі, а тоді, перенесені до Болонї, набудемо італійського походження, що на жодній кровній спорідненості не ґрунтується» [ibid.: 425]. Між іншим, дістається тут і переписувачам за їхню неухважність і свавільні виправлення, і «варварам»-перекладачам, які «не знають мовних ідіом», а однак беруться до праці, спотворюючи сенс сказаного автором [ibid.].

Італійський теолог-домініканець Джованні Людовіко Вівальді зацікавив Томазія тим, що в трактаті «Золотий твір про істину скрухи» («*Aureum opus de veritate contritionis*», 1503), у розділі «Про гріх задрости» широко процитував згадуваний вище фрагмент зі святого Єроніма про несправедливі звинувачення в плагіаті [Thomasius 1679: 271]. Таким чином, тема плагіату потрапляє в поле моральної теології, однак у цьому випадку в ролі грішників постають тільки задрісники, охочі до безпідставних звинувачень. Вівальді перелічує представників різних інтелектуальних професій (граматики, логіки, поети, історики, оратори, юристи, медики, астрологи й навіть католицькі доктори), які, щораз більше заражені гріхом задрости, «намагаються вигладити (*extinguere*) ім'я іншого: чи то доказами, чи то балаканиною, чи кпинами, чи припущеннями, чи настановами». Звідси і звинувачення в плагіаті, від яких

⁷ Див. про нього: [Томазія 2021: 101], теза 67; [Кисельов 2021: 111], прим. 28.

⁸ Див. про нього: [Томазія 2021: 101], тези 63-66; [Кисельов 2021: 109-111], прим. 21-27.

не вбереглися навіть такі «дійсно преславні світила» (*vere clarissima luminaria*), як Теренцій, Вергілій та Цицерон [Vivaldus 1513: 68v]. Однак Вівальді цікавлять не самі проблеми в науці й літературній творчості, а тільки аспект гріховності. Беручи далі за приклад заздрости філологічну критику (справді не позбавлену емоцій та образ) гуманіста Лоренцо Валли на адресу кількох пізньоантичних філологів та Ісидора Севільського, автор трактату відповідає на неї лише славослів'ям стосовно критикованих, віртуозною риторичною лайкою в бік Валли та півсторінковим переліком поважних праць Ісидора [Vivaldus 1513: 68v-69].

У трактаті італійського юриста й бібліографа Джованні Невіцано про різні казуси приватного та суспільного життя «Шлюбний гай» («*Sylva Nuptialis*», 1521) є й чимало прикладів плагіату, без особливих теоретичних узагальнень щодо них [Nevizano 1592: 597-599]. Томазій часто вказує на книжку Невіцано як джерело інформації, зокрема у своєму каталозі плагіаторів.

Певно, тим, хто до Томазія найбільше застановився над питанням плагіату, був французький правник Франсуа Дуарен (1509–1559), який присвятив проблемі твір в епістолярному жанрі «Про плагіаторів і розкрадачів чужих творів та інші речі, варті уваги» (1549). Цей невеликий лист-трактат адресований іншому правникові й полемістові Франсуа Бодуену (1520–1570). Зміст твору Дуарена і більшість його ключових думок, на які далі вказую, представляє і характеризує в нещодавній публікації Веслав Павляк [Pawlak 2020].

Міркування Дуарена також традиційно зумовлені особистим досвідом і реакцією на нього. Автор «відчув на собі зухвальство неабиякого розбійника, котрий, немов той трутень, чагує на чужу працю, і щойно з'явиться на світ якесь писання вищого ґатунку, він має звичай відразу на нього накидатися й накладати загребуші руки» [Duarenius 1550: 310]. Немає сенсу, пише Дуарен, намагатися якнайшвидше оприлюднити свої здобутки, як це робить багато вчених, і як робив раніше він сам, адже друковане видання нічого не гарантує: «А поки добрий чоловік, як те зазвичай буває, нічого не відає і займається іншими речами, із творів наших і так само інших щезають цілі рядки, які він [плагіатор – Р. К.] будімо ніколи не читав, дарма що звідти аж надто тхне трутнем» [ibid.: 311].

Цінним є опис практики Дуаренового плагіатора. За словами Дуарена, він навіть сфальшував вихідні дані своєї книжки⁹: «Оскільки він грабує твори інших, які вже давно видані й оприлюднені, то має звичай пускати у світ власні твори, чи радше здобич, заднім числом (*rettorsus ementita die*), указуючи назву міста, в якому він, за його твердженням, багато років цього навчав» [ibid.] Особливо цікавою, з філологічного погляду, є характеристика методики цього затятого зловмисника, який виявляє в ділі плагіату неабиякий хист (*has arte vir ingeniosus*): «Аби хтось часом не припустив, що він, чоловік красномовний, грубі й необроблені чужі твори прикрашає і вдосконалює (хоч не знаю, чи це було б прийнятніше), скажу те, що вченим можна б розглядати трохи стриманіше: цей чоловік, як бачиться, цілком подібний до письменників, які, за висловом поета, “огидною піснею бруднять світлі діла”¹⁰. Адже речі, які в інших викладені належно й майстерно, він призвичаївся описувати по-варварському й неоконечно. Гадаю, для того, аби їх, як щось вимашчене якимось брудом або сажено, було

⁹ Див. тезу 39 у Томазія [Томазій 2021: 97].

¹⁰ «*Carminе foedo splendida facta linunt*» – вислів із послання Горация «До Августа» (*Epistolae, lib. II, epist. I: 236-237*).

важче впізнати, і аби вони своєму авторові (перепрошую, хотів сказати привласнювачу) краще пасували» [ibid.].

Дуарен також назагал дорікає сучасникам за брак покликань на твори попередників [ibid.: 314], але в цьому виявляє деяку непослідовність. Він не бачить потреби покликати на все цитоване, однак видавати за свої ті висловлювання, які можуть принести авторам славу, пов'язану з талантом і вченістю (*quae in singulis scriptoribus graesciuram quandam ingenii doctrinaeque laudem merentur*) може тільки чоловік «лукавий, зіпсутий і брехливий» [ibid.]. Дуарен щиро визнає, що не може сформулювати критеріїв для визначення таких місць: «І хоча, як бачиться, це ледве чи можна визначити в чітких приписах, через що звинувачуванним із цього приводу легко викрутитися й вигадати якусь хитру вимовку, усе одно, не знаю яким робом, виходить так, що небезпямні люди від природи здатні розгледіти й розсудити, що мужеві доброму й чесному пасує» [ibid.]. Не подобається авторові й спекулятивне використання довідкової літератури й цитатників. Йому не симпатичні «ті, що, роблячи вигляд, ніби вони ретельно опрацьовували давніх латиномовних авторів і високодумні, як то кажуть, писання сполучили з правознавством, повсюдно вплітають численні висловлювання з тих авторів, хоч ми знаємо напевно, що вони їх позичили, або радше поцупили, з пересічних лексиконів літераторів» [op. cit.: 315]. Дуарен визнає, що в довідниках і цитатниках «зосереджено велике й різноманітне знання» і не відкидає їхньої користі, але «ті, що пускають це в люди як щось нове, нечуване і своє власне мають бути справедливо визнані за вкрай безсоромних». До всього, неналежне цитування цитатників у деяких плагіаторів відбувається через додаткових посередників: «Помножуючи цю нерозважливість, крадіжки на крадіжки громадячи, дарма що це разуче стирчить і випирає у свіжих коментарях тих наших сучасників із-поміж професорів права, які є трохи кмітливіші й обізнаніші в науках, вони це раз у раз переносять у свої писання, замовчуючи ім'я автора, і, домішавши трохи з Бартоло чи Бальдо, вважають, що здобулися на те, аби їх мали за наділених якоюсь рідкісною і різноманітною вченістю» [ibid.].

При цьому плагіатори наївно розраховують, що їхні читачі не матимуть достатньої ерудиції, аби розпізнати крадіжки. І що цікаво, Дуарен визнає таку стратегію дієвою, хоч і вкрай аморальною. А як приклад подає переказ (з указівкою на свідка й на другу особу, яка донесла інформацію) про італійського гуманіста Анджело Поліціано (1454–1494), який саме взявся перекладати Гомера і, згідно з джерелом, читав перед захопленою публікою перекладені латиною міркування Геродота про Гомерову «Ліаду». Грецької мови в тамтешньому товаристві майже ніхто не знав, тож учений видавав Геродотові фрагменти за власні. Коли ж знавці таки знайшлися і один із них, відвівши промовця вбік, присоромив його, Поліціано буцімто лише усміхнувся. Він порадив розумникові мовчати, оскільки натовп, який його вихваляє (*turba nobis applaudentium et in coelum laudibus ferentium*) гарантовано не зважатиме на заяви 3–4 обвинувачів і вважатиме їх за обмову заздрісників [ibid.: 316–317].

Дуарен постійно зіставляє описувані практики сучасників із відповідними античними сюжетами, але виказує й оригінальність, яка полягає не тільки в уточненнях деталей шахрайських літературних методів. Новаторською [Pawlak 2020: 78] є заява про загрози для суспільного життя й держави, що їх має в собі плагіат: «хоча через кривду, якої досвідчив особисто, я не надто непокоюся, і в лагідному, а не тільки незворушному дусі її сприймаю, волю відверто сказати, що я думаю про тих плагіаторів: я вважаю їх гідними громадської нетерпимости й нагани, оскільки вони неабияк заважають наукам

і не менше шкодять державі, аніж ті, що мають кару згідно з Фабієвим законом¹¹. <...> Адже єдина винагорода, призначена для найшляхетнішої і вкрай необхідної для держави праці (для якої жодна відплата не є достатньо гідною) – це пам'ять про ім'я та слава поміж добрих і вчених мужів. <...> Через те й для держави неабияк важливо, щоб ті, котрі в цьому полі трудяться й пробігають, змагалися один з одним чесною та старанністю, а не брехнею й лукавством. Інакше є небезпека, що запал тих, які мають шляхетну й високу душу, врешті охолоне, коли слави, що за справедливістю їм належить, їх позбавлятиме хтось невдатніший, а до того й менш працьовитий» [Duarenius 1550: 313-314].

Злий приклад і знеохочення молоді стосовно наукових занять – це ще не все зло й загроза. Люди, які дозволяють собі вдаватися до плагіату, взагалі не придатні для державних справ. Дуарен підкріплює цю думку оповідкою про Філіппа Македонського, який усунув з посади одного з суддів, коли помітив, що його борода й волосся фарбовані: адже такому судді й у серйозніших справах не можна довіряти. Як і плагіаторам: «Тим паче справедливо такого типу вироджених людей (аби не сказати грубіше), наділених негідною кмітливістю, якнайдалі усувати від державних повноважень і взагалі від спілкування з порядними людьми» [op. cit.: 317].

Французький юрист П'єр Дю Фор (Pierre Du Faur de Saint-Jory) описав історію плагіату [Fabrus 1595: 390-391], яка показує, наскільки чутливими до цього явища могли бути західноєвропейські вчені XVI ст. Завдяки згаданим відомостям Дю Фор потрапив у Томазія і до списку його попередників у характеризованні явища, і до каталогу плагіаторів [Thomasius 1679: 2, 182-183]. Ішлося про виправлення (emendatio) лише одного слова в праці давньоримського юриста Юлія Павла. Дю Фор використав цю поправку 1575 р. без зазначення її авторства [Fabrus 1575: 549]. Інший відомий юрист Франсуа Готман дорікнув йому за це, вказавши, що поправка з'явилася вже в його власній праці 1573 р. На що Дю Фор відповів вказівкою на справжнє джерело поправки – працю юриста Барнабе Брісона, видану 1558 р. При цьому Дю Фор не шкодує риторичних засобів для осуду плагіату Готмана, хоча сам не виказує докорів сумління і представляє запізнілу інформацію про авторство Брісона як той, хто свідомий своєї невинності (mihi meae constat innocentiae ratio) і завжди готовий віддати кожному йому належне (suum cuique non invitatus facere soleo) [Fabrus 1595: 391].

Лютеранський богослов Арнольд Менгеринг у німецькомовній праці «Катехитичне дослідження сумління» («Scrutinium conscientiae cateheticum: Das ist Gewissensrüge und Sündenregister aus dem Catechismo», 1642 і кілька пізніших перевидань) включив питання плагіату до християнської моральної казуїстики. Застановляючись над моральною і юридичною оцінкою плагіату й відмежовуючи його від матеріальної крадіжки, Томазій наголошує, що Менгеринг розглядає цей переступ як порушення проти восьмої Божої заповіді («Не свідчи неправдиво на твого ближнього»), а не сьомої («Не кради») [Thomasius 1679: 14]. Питання щодо плагіату на лютеранському іспиті сумління I пол. XVII ст. стосуються поширених практик викладачів та проповідників і виглядають так:

«Наставники, професори та вчителі: Чи Ви читали і диктували вашим учням та слухачам коментарі та праці інших письменників і авторів та підносили й представляли їх як свої власні міркування чи роботу?» [Mengerling 1687: 1069].

¹¹ Див. [Кисельов 2021: 109], прим. 20.

«Проповідники: Чи Ви у вашому вчительському та проповідницькому чині послуговувалися тільки постилами (готовими збірниками гомілій – Р. К.), не докладали жодного старання, зусилля та праці для власних роздумів і трактування тексту, але трималися тільки цих постил і з них списували або завчали напам'ять те, що мали проповідувати і представляти?» [ibid.: 1074].

Певна річ, ці настанови не стали популярними ні в Західній Європі, ні на українських землях. Йоаникій Галятовський, приміром, присвячує добру половину свого посібника «Наука, альбо способь зложенє казанє» (1659) детальному описові способів, що дозволять іншим компіювати свої казання на основі зразкових текстів його збірника «Ключ розуміння» [Галятовський 1665].

Історик Ніколаус Ритерсгаузен 1638 р. в листі до юриста Георга Рихтера (1592–1651), колеги по університету [Richter 1662: 204-207], детально оповідає про актуальну історію звинувачення його в плагіаті. Цей учений з Альтдорфського університету (тепер м. Альтдорф-бай-Нюрнберг) замолоду товаришував із Бартольдом Нігусом (1590–1657), який згодом став католицьким богословом і полемістом. Нігус написав невеличку розвідку про подорож картагенського мореплавця Ганнона (V ст. до н. е.) у висвітленні римського історика Помпонія Мели. Праця Нігуса датована 1618 роком [Nihusius 1622: 15 inn.], а вийшла друком 1622 р. Ритерсгаузен дістав її ще 1619 р. в рукописі від автора, а згодом одержав і друкований примірник. У 1638 р. він мав в університеті черговий докторський виступ (судячи з листування, щочотири роки доктор мав підтверджувати своє становище міні-захистом) і для дисертації вибрав ту саму тему, що висвітлена в праці Нігуса. (У книжечці Нігуса виклад займає 13 сторінок, у «дисертаційці» (dissertatiuncula) Ритерсгаузена, якої мені знайти не вдалося, могло бути й не більше.) Захист пройшов успішно, однак невдовзі якийсь не названий в листі колега помітив збіг і звинуватив Ритерсгаузена в плагіаті. Сам лист – розгорнуте виправдання.

Для Томазія тут були цікаві як тактика виправдання, так і деякі фактичні дані про випадки плагіату та квазі-плагіату. Найперше автор виправдовується, що не мав змоги приділити належної уваги виборові теми, оскільки був прикутий до ліжка й досі є хворий. У часі хвороби він якраз прочитав історичний трактат Мели, а потім перечитав і дослідження Нігуса, «разом із тим, що сам зібрав і зіставив» [Richter 1662: 205]. Виправдання починається з осуду плагіату як явища: «Я справді ніколи не міг надивуватися як давнім грекам і латинянам, так і відомим мужам попереднього століття, які переписували без жодних змін (sine ulla immutatione) чи згадок про авторів цілі чужі праці і видавали їх за власні» [ibid.]. Автор доповнює свій осуд переліком прикладів. Далі він нагадує, що то цілком звичайна річ – коли двоє вельми віддалених людей зацікавилися тією самою темою, і на підтвердження наводить приклад із двома видатними медиками.

Найцікавіша частина – пояснення текстуальних збігів, а саме використаних цитат (у праці Нігуса цитати займають до половини тексту). Ритерсгаузен захищає практику збирання висловлювань класиків не з першоджерел, а звідусіль (ідеться саме про відомі висловлювання авторитетів, без наміру приховати їхнє авторство): «Бо якщо не можна скористатися словами (третіх) авторів, що їх подали інші, то довелося б звинуватити дуже багатьох славних мужів, чії промови рясніють і повняються історіями, які деінде ми виявляємо в багатьох» [ibid.: 206]. Інший аргумент – освітня практика, що заохочувала користування збірниками різного роду «прикладів» і цитат: «Навіщо юнацтву пропонують вивчати те, до чого освічені мужі не сміють торкатися?» [ibid.]. Томазія представляє його позицію, але не підтримує її, закликаючи або звертатися до

першоджерел, або не вдаватися до таких цитат узагалі [Thomasius 1679: 73]. Утім, хоч Ритерсгаузен і не бачить гріха в непрямому цитуванні, він стверджує, що брав текст із оригінальних творів, а до Нігуса, збираючи матеріал, узагалі не заглядав. Правда, визнає, що блаженного Єроніма та історика Максиміліана Трансильвана цитує не з перших вуст. Дивним чином – у Нігуса вони процитовані теж [Nihusius 1622: 4-5].

Значну частину листа займає психологічний портрет «наклепника» (detractor). Його схильність до паплюження репутації інших автор зображає, зокрема, так: «Я ж цього критика, з інтриг і лукавства зітканого, чи то пак бруд, у гною викупаний, терпіти ніяк не можу, і бачу, що він палає вадою приниження, вивернувши на мене отруту свого зломовного язика» [Richter 1662: 206]. На свою проблему Ритерсгаузен дивиться масштабно: ще його батько (відомий юрист, викладач того ж університету) казав синові, що багато професорів через несправедливість покинули Альтдорф і знайшли визнання деінде, а такі проблеми можуть стати катастрофічними для самого міста [ibid.]. (Утім, можливо, на той час не все було так зле, оскільки 1667 р. в цьому-таки університеті Ляйбніц здобув свій докторат з права.)

Варта уваги також відповідь Рихтера, якому адресовано лист-виправдання, як і декілька наступних коротких листів обох науковців, що показують результат справи. Як виявилось, Рихтер не був схильним до називання чорного білим: «Мушу визнати, а брехати я ніколи не був навчений, що був вельми здивований, коли у свято блаженного Томи вперше нашвидку прочитав епістолу Нігуса про історію Ганнона у викладі Мели, що її мені надіслав *архисинагог*, і мені тоді здалося, це теж треба визнати, ніби я читаю точнісінько те саме, що нещодавно почув був у Твоїй промові. Я навіть того не заперечую, що неабияк обурився: твоя слава і добре ім'я, що їх усі добродії, як і я, виводять виключно з дарів твого великого таланту, для мене потому дещо похитнулися, та ще й через речі, яким, на моє переконання, ти був цілком відданим» [ibid.: 207].

З цілого листа Рихтера видно, що він так і не повірив у незалежність дослідження: збіги були надто масштабні й очевидні. Рихтер описує свою внутрішню боротьбу, в якій, зрештою, перемогла прихильність до Ритерсгаузена: «Зрештою, я дедалі більше став переконуватися, що йдеться радше про щось інше, аніж хитрощі твого зведеного розуму, і відтак дивуватися, триматися упереджень і обурюватися, про що казав вище, я таки покинув». Які ж приводи знайшов науковець для виправдання колеги? Схоже, нічого іншого, крім елементу змагальности, відомого ще з античності (див. вище): «твою обізнаність із вишуканішими писаннями цього роду я визначаю як таку, що може дорівнювати Нігусовій або перевершити її». Тобто виходить, що дещо переінакшивши твір Нігуса, який, по суті, є коментованою добіркою цитат класиків із приводу подорожі Ганнона та супутніх реалій, автор дисертації не надто згрішив, бо він знає твори тих класиків навіть краще, і його ерудиція, певно, завдяки якимось стилістичним прийомам, виглядає навіть ефектніше.

Проте і з напруженості ситуації загалом, і з опису Рихтерових вагань видно, що таке пояснення на німецьких землях 30-х рр. XVII ст. виглядає аж надто хистким. Далі Рихтер робить моралістичні відступи з приводу «наклепників» і тих, хто приділяє забагато уваги поганому, не вказуючи на добре, та окреслює психологічний портрет і гадані мотиви обвинувача. Поза тим, він сповіщає Ритерсгаузена про формування серед університетських викладачів групи підтримки, дає йому конкретні рекомендації щодо залагодження ситуації (звісно, про жодне визнання плагіату не йдеться) і запевняє, що продовжуватиме сприяти: «Тим часом нараювати високодостойним панам Патронам доброт-

ливність у стосунку до твоєї справи, за кожної нагоди, я не занехаю» [ibid.: 208]. З дальших листів дізнаємося, що дисертація Ритерсгаузена вийшла друком, справу залагоджено, а обвинувача змусили замовкнути. Авторів дисертації вдалося згуртувати колеги, які постраждали від претензій того ж (так ні разу й не названого на ім'я) викладача, і невдовзі Ритерсгаузен уже почувався настільки впевнено, що навіть особисто радив «кривдникові», як той має поводитися, аби не мати небажаних наслідків [ibid.: 210].

На жаль, це «звичайна історія» і для ХХІ ст. Звісно, і після переступу має бути шанс поправи, а те, що Ритерсгаузен лишився в науці, безумовно, добре, бо згодом він написав історичну працю з генеалогії, якою користуються й дотепер. Але, однозначно, ні для ХVІІ ст., ні для ХХІ не є добре, коли публічний та очевидний переступ у науці усувається з порядку денного завдяки очевидній брехні. Бо ще в ХVІ ст. Франсуа Дуарен наголошував, що безкарний плагіат відвертає від науки молоді таланти (див. вище, сс. 13-14).

Правник із Гельмштедтської академії (тепер земля Нижня Саксонія в Німеччині) Ебергард Спекган у своєму збірникові «Питання цезарського, папського та саксонського права» [Speckhan 1590], присвяченому проблемним юридичним темам, розглядає також літературний плагіат. І хоча його представлення не претендує на всебічність і вичерпність, як Томазієве, воно має свою цінність, бо є одним із перших, де теоретичний підхід домінує над емоційною реакцією на якісь конкретні факти. Це видно вже й із того, що свої міркування автор починає з визначення: «Літературною крадіжкою називають ту, яку вчиняють переписуванням творів і праць інших, що їх пропонують і представляють як власні в шахрайський та оманливий спосіб, приховуючи й замовчуючи ім'я справжнього автора» [ibid.: 298 v].

Спекган стисло окреслює історію осмислення явища – від Марціала до Цвінгера й Дуарена – і подає низку прикладів плагіату, як античних, так і сучасніших, зокрема вказує на випадки масштабного плагіату в правознавстві. Автор наголошує, що підтримує думку Дуарена про шкідливість плагіату для освіти й держави [ibid.: 302]. Водночас, за певних умов, він не заперечує можливості вільно поводитися з чужим текстом: його можна переробляти і вдосконалювати. Автор покликається на лист ініціатора укладання «Дигест» Юстиніана, де імператор, поцінуючи роботу редакторів та інтерпретаторів, робить такий висновок: «Той, хто поліпшує необроблене, вартий більшої похвали, аніж той, хто перший винайшов» [Justinianus 1828: 198]. Утім, правильне використання чужого, у розумінні Спекгана, передбачає вже не загальне визнання внеску попередників, як за античності, а, в ідеалі, системні й точні покликання: «Якщо хтось бажає вдатися до переписування, я вважаю за хвальне й шляхетне не замовчувати автора, з якого запозичуємо, аби можна було розрізнити, де є наше, а де чуже, та унеможливити звинувачення в крадіжці, чи то в плагіаті, згідно з будь-яким правом» [Speckhan 1590: 302v].

Георг Кристоф Вальтер, правник із Ротенбурга-на-Таубері (тепер Баварія, Німеччина), розглядає плагіат у § 132 свого «Юридично-політичного трактату про стан, права та привілеї вчених усіх галузей» (1641). Він цитує визначення Спекгана та висловлювання Дуарена про шкоду плагіату для суспільства і доповнює попередників низкою прикладів, переважно з царини правознавства [Walther 1641: 365-374].

Вальтер покликається, зокрема, на працю доктора права з Ростоцького університету (м. Ростов, тепер земля Мекленбург–Нижня Померанія, Німеччина) Йоахима Бадія «Том славетних юстиніанівських питань» (1624). Томазія не включив Бадія до ос-

новного списку попередників, хоча цей автор, у межах диспуту про крадіжки, присвячує літературному плагиатові окремий підрозділ «Досі не сказано про літературну крадіжку» («Paralipomenon de furto literario»). Оскільки, за його свідченням, на тему плагиату бракує законодавчого та тлумачного матеріалу, він пропонує власне визначення явища, яке доповнює переліком античних і новіших плагиаторів та коментує: «Літературним злодієм є не той, хто пише якийсь твір, що складений з часткових міркувань (інших), можливо, підібраних задля чогось інакшого (qui opus aliquod ex rationum momentis licet alio desumptis contextum conscribit); ані той, хто об'єднує правові матеріали, розсіяні по різних книжках, досліджуючи підстави кожної думки; ані той, хто в гідний хвали спосіб наслідує писання інших; але той, хто представляє праці інших як власні, видає чужий твір або трактат, приховавши ім'я справжнього автора, і цілі сторінки або зшитки з чужих книг переписує, здобуваючи з чужих праць відповідну славу (proprium honorem)» [Badius 1624: Sign. Mm3v].

Хоча в межах прикладів і пояснень Бадій не раз виходить за межі юриспруденції, на його визначенні очевидно позначився фах. Розглядаючи аналітичну компіляцію як працю, гідну авторської слави, автор спирається тільки на правознавство, де істинність у кожному разі важливіша за первісне походження тексту: «Бо не покладається на чуже той, хто вибирає підстави й докази взятого з інших авторів і перевіряє ці підстави, а з них виводить істину: адже годі сказати щось, що б не було сказане раніше» [ibid.]. Отже, згідно з Бадієм, справжнім плагиатом є лише брутальне привласнення цілого чужого твору або його значних частин, а не використання напрацьованих інших у власних побудовах; питання ж належних покликань при цьому взагалі не порушене.

Ми вже побачили з інших прикладів, що й у середовищі правників далеко не всі поділяли таке вільне ставлення до текстів. Об'єктом плагиату в тлумаченні Бадія стає не текст, а «безсмертя імени у зв'язку з науковими студіями» («ex studiis literarum nominis immortalitas»): «Коли це безсмертя імени через літературну крадіжку, яку ми вище визначили, у вчених мужів вихоплюють, настає справжнє вчинення крадіжки, за якої привласнюють чужу річ». Та при цьому, за Бадієм, крадіжка таки є реальною, а не метафоричною (пор. тези 1-3 в Томазія); матеріальність речі, в його розумінні, у визначенні крадіжки не є ключовою: «Крадіжку вчиняє той, хто, у будь-який спосіб привласнюючи чужу річ, хоч фізичну, хоч нефізичну (sive corporalem, sive incorporealem), підступно завдає збитків своєму ближньому» [ibid.: Sign. Mm4].

Медик, філолог та міський урядник Томас Райнезія, що працював у Гері, Альтенбурзі та Ляйпцігу, у текстологічній праці «Три перші книги різночитань» (1640) принагідно нагадує античні звинувачення в плагиаті, висловлені в Плінія Старшого, Климента Александрійського, Євсевія Кесарійського та Маркіяна Гераклійського. Останній свідчив про плагиат з боку александрійського географа III ст. до н. е. Ератосфена, який, за словами Маркіяна, брав текст із праці свого сучасника родосця Тимофена, навіть включно з передмовою [Reinesius 1640: 331].

Письменник Габріель Роленгаген з Магдебурга зацікавив Томазія розповіддю про плагиат, учинений проти його батька, ректора Магдебурзької школи Георга Роленгагена (1542–1609). У творі «Чотири дивовижні книги нечуваних та неймовірних індійських подорожей повітрям, водою, землею, світлом, раєм та небом» («Vier Bücher Wunderbarlicher biß daher unerhörter, und ungleublicher Indianischer Reysen, durch die Luft, Wasser, Land, Helle, Paradiß und den Himmel», 1603) Габріель Роленгаген стверджує, що професор математики та астрономії з Франкфурта-на-Одері Давид Ориганус (1558–

1628) дістав і використав у власній педагогічній практиці навчальні матеріали астрономічно-астрологічного змісту (*de Prognostico Calendario et Nativitatum*), що їх викладав своїм учням Георг Роленгаген. До всього, Ориганус включив їх до своєї друкованої праці з астрономії та астрології «Нові журнали на 36 років» («*Ephemerides Novae Annotum XXXVI*», 1599), із незначними змінами і пропусками, замовчавши ім'я автора [Thomasius 1679: 228-229]. В описуваній ситуації Томазій відзначає реакцію жертви плагіату: Роленгаген-батько, дізнавшись про те, що Ориганус у Франкфурті читає його курс як власний, розсміявся і розповів про це магдебурзьким колегам [ibid.]. Схоже, Томазій вважає таке трактування плагіату й подібні способи боротьби з ним за зразкові, адже протиставляє цей випадок спробам ототожнити рівень провини плагіатора та звичайних злодіїв [ibid.: 126] (див. також тези 44-47 у [Томазій 2021: 97-99]).

Філолог і письменник, випускник університету у Франкфурті-на-Одері Самуель Дреземій (1578–1638), видаючи 1620 р. латиномовну поему «Про Троянську війну» англійського поета XII ст. Йосифа Ексетерського, порушує питання плагіату в передмові до читача. Апелюючи до античності, він порівнює плагіаторів із тими, хто міняє голови статуям чи просто змінює написи на них, пов'язуючи пам'ятники з іншими особами (що в нас, між іншим, і досі трапляється). Дреземій нагадує слова грецького автора IV–V ст. н. е. Синесія, який казав, що красти слова померлих безчесніше, ніж плащі з їхніх розритих могил [Dresemius 1620: 3], і вказує на інші подібні топоси античного походження. Приводом до цих ліричних відступів було те, що Йосиф Ексетерський також постраждав від приписування слави іншому, через несправедливість або ж недбалість третіх осіб (*hominum injuria nescio an incuria*). Його поема не раз виходила друком під ім'ям міфічного догомерівського грецького поета Дарета – буцімто в латинському перекладі давньоримського історика I ст. до н. е. Корнелія Непота (до речі, навіть у 1695 р., уже після кількох видань із поясненнями Дреземія [Захарова 1997: 57]). Вказуючи на фактичні анахронізми та невідповідність стилю, Дреземій виключає античне походження твору.

Педагог-єзуїт, автор книг із філології та богослов'я Лелій Бісціола привернув увагу Томазія тим, що в главі 13 книги VIII першого з двох томів праці «Години дозвілля» («*Horae Subsecivae*», 1611) зупиняється на етимології слова *plagiarius* (первісно – «викрадач людей») і викладає наявні версії його походження: від латинського *plaga*, що може означати «удар», «страждання» або «сітки», або ж від грецького *πλάγιον* «хитроці, крутість». Сам Бісціола підтримує останню [Bisciola 1611: 601]. Цьому ж авторові Томазій завдячує певними вказівками, використаними в каталозі звинувачуваних у плагіаті [Thomasius 1979: 238].

Французький єзуїт Теофіл Рейно (1583–1663) присвячує проблемі плагіату та суміжним питанням неправдивого авторства великий розділ «Чи варті осуду книги з підміною» («*An libri supposititii confixione digni*») [Raynaudus 1653: 116-182] у праці «Питання стосовно лихих і добрих книг та їх справедливий чи несправедливий осуд» (1653). За обсягом і фактажем, це одне з найбільших новочасних досліджень проблеми до появи дисертації Томазія. Окрім власне плагіату автор характеризує й інші випадки приписування текстів несправжнім авторам. Це може бути позначення власного твору ім'ям іншої (реальної) особи – з міркувань безпеки чи вигоди (в останньому випадку несправжній автор може перевищувати справжнього за рівнем влади, святости або слави [ibid.: 117]). Подібно чинять і проповідники, які, «хоча святих отців не читали, щось яскраво сказане вставляють у проповідь як узятє з них» [ibid.: 174]. Інший різновид «підміни» трапляється завдяки третім особам, що роблять так

через неухажність і несумлінність або ж із лихим наміром («або щоб якийсь блуд надійніше засвоювався, або щоб якийсь інакший обман був прикрашений» [ibid.: 177]). До останніх належать, приміром, еретики, що, приписуючи релігійні тексти своїх авторів святим отцям, «авторитетом славного імені захищають зіпсуте» [ibid.: 162].

Класичний плагіат, тобто приписування чужого тексту собі, Рейно поділяє на цілковитий і частковий (*plagium parziale* «частковий» або *palliatum* «одягнений у плащ», коли порушник використовує чужий текст лише почасти або ж маскує його переінакшенням). Такі дії він визначає як найбільший моральний переступ з усіх описаних: «підміна... плагіаторів... є найнегідніша та вщерть повна несправедливості, і має супроводжуватися загальною огидою, дарма що насправді вона вкрай поширена і траплялася й трапляється в кожному роді письма» [ibid.: 179].

Водночас він не оминає важливої для Томазія теми зловживання й упередження в оцінці конкретних випадків плагіату та присвячує їй підрозділ «Розрада й застереження потерпілому від плагіату». Автор застерігає від покvapних висновків та агресії, особливо коли плагіат неочевидний. Адже причиною підозри може бути й надмірна гордість гаданої жертви: «Бо є такі, котрі себе і свій розум так високо оцінюють, що з приводу будь-чого висловившись і деінде прочитавши це в когось, хто напише пізніше, заявляють, що їх обкрадено. То є щось непристойне й геть гниле (м'яко кажучи) – вважати, що на іншому ґрунті й ниві нічого не може вирости, хіба щось із наших грядок пересажене, і хай лиш в іншого трапиться таке, на що ти й сам раніше вказував, – звинувачувати в крадіжці й плагіаті того, у кого ти це завважив. В інших теж є розум, яким вони можуть доходити до тих самих положень. І завзяття у вивченні стародавніх отців і вчених іншим теж не бракує: тому ті їхні висловлювання, які ти собі відзначив, міг так само й інший, не з твоєї праці, а з самого джерела беручи, повідзначати» [ibid.: 180]. Для розради жертвам плагіату Рейно пропонує вірш Вергілія, який є реакцією поета на літературну крадіжку, вчинену стосовно нього («*Sic vos non vobis...*») – про те, що й бджоли збирають мед не собі, і вівці дають вовну не собі, і т. д.), і християнське нагадування про очевидність правдивої оцінки речей з перспективи Бога.

Якщо Рейно більше зосередився на доборі фактичного матеріалу, то його брат по ордену Даніелло Бартолі з Феррари подав невибагливу класифікацію плагіаторів, яку супроводив розлогими образними міркуваннями про моральний і суспільний виміри явища, часто звертаючись до античності. У своєму трактаті про значення, культуру та етику інтелектуальної праці «Захищений і реформований вчений» («*Dell' Uomo di lettere difeso ed emendato*», 1645) він розглянув проблему в окремому розділі «Плагіат» [Bartolus 1660: 130-172]. Невдовзі після появи оригінального італійського видання з'явилися його переклади французькою (1651), німецькою (1654), англійською (1660, далі покликаюся на це видання), латинською (1672), іспанською (1678), а згодом нідерландською (1722) мовами. Томазія, який часто покликається на Бартолі й цитує його, користувався німецькомовним нюрнберзьким виданням 1654 р.

Справді, було б дивно, якби єзуїти не зацікавилися питанням літературних крадіжок, які ставали на заваді здоровому розвитку наук. Томас Солсбері, англійський перекладач Бартолі, у передмові до читача називає автора «вченим єзуїтом», а на полі робить дотепну примітку: «якщо це не тавтологія, бо, нам на сором, усі вони такі» [ibid.: 15 un.]

Отже, Бартолі поділяє плагіаторів на три рівні, кожен з яких гірший від іншого [ibid.: 132], залежно від їхнього особистого внеску в працю, яка містить плагіат. Пер-

ший посідають ті, кого ми нині називаємо компіляторами. Вони, як пише автор трактату, від одного беруть одну річ, а від іншого іншу, і змінюючи назви та переінакшуючи порядок, укладають книжки так, ніби виготовляють віночки, і так помалу-малу багато квіток утворюють корону [ibid.: 133]. Другий рівень припадає мисливцям за незакінченими працями інших, насамперед уже покійних авторів: гірші від цих – другі, – стверджує Бартолі, – знаходять, не знаю як, незавершені праці проникливих учених, ласкаво підбирають їх, наче скопа неоперених орлят, що повипадали з гнізд, несуть додому, і, немов сиріт або покинутих, усиновляють їх як власних законних нащадків [ibid.: 135]. На останньому й найтяжчому рівні відбувається звичайна підміна авторського імені, і цей переступ взагалі не толерується: це власне ті, що припасовують до чужого твору власні імена [ibid.: 137].

Як уже сказано, міркування Бартолі часом дуже художні, однак подекуди він виходить на доволі виразні узагальнення. Наприклад щодо необхідності коректних покликань на чужі судження замість їх переінакшеного викладу. Бартолі зазначає, що ми могли б набагато краще використати наш час, наші студії та наш розум, якби облишили цей заборонений чин змінювання квадратного на кругле і винесли на береги те, що інші вкладають у тіло своїх праць: ціле прямування наших думок має прагнути до збагачення мистецтв і наук якимись новими відкриттями, що, будиши невідомими для давніх, можуть стати корисними для наступних віків [ibid.: 143-144].

Розгляд проблеми плагіату автор завершує думками про те, як можна позичати у хвальний спосіб і наслідувати розважливо [ibid.: 161]. З рясних образів, що наповнюють цю тему, можна зробити висновок, що під «розважливим» наслідуванням Бартолі має на увазі якісний розвиток ідей та створення, на ґрунті напрацювань інших, цілком нового змісту. Грабувати інших у такий спосіб – це грабувати щасливо, оскільки при цьому беруть мало, додають багато й роблять усе своїм, не шкодячи авторові, від якого беруть іскру, щоб зробити її сонцем [ibid.: 171]. Натомість плагіатори таким способом зловживають, адже вони насправді здатні змінювати, але не покращувати [ibid.: 168].

Тема меж наслідування, особливо значуща для текстів художнього спрямування, є однією з ключових для етики письма за раннього Нового часу. Шкільна практика в межах дисциплін поетики й риторики заклала творчі звички майбутніх авторів, і її не можна оминати. Однак суперечності стратегії наслідування та уявлень про плагіат, а також спроби примирити ці два підходи до тексту, потребують окремого розгляду.

Якоб Томазія так визначає об'єкт плагіату: «Об'єктом реальним, і то чільним, є чиясь визнаність і слава вчености <...>. Другорядним [об'єктом], за своєрідним посередництвом якого плагіатор пробивається до того першого, є судження, а власне вчені ідеї, незалежно від того, чи стрій чужих слів збережено, чи змінено» [Томазія 2021: 93].

Отже, найсуттєвішою в плагіаторському переступі є честь, чи то слава, пов'язана з написанням творів. Текст є лише інструментом забороненої дії, і увага зосереджена не на судженнях чи мовних конструкціях як інтелектуальній власності автора, і тим паче не на них як товарі в економічних відносинах. Ті самі акценти бачимо й у всіх більш і менш давніх попередників Томазія.

Уже з початком XVIII століття порядок цих об'єктів у Західній Європі зміниться. У зв'язку, зокрема, з гостротою плагіаторських скандалів, особливо ж кількадесяті-

тньої запальної суперечки Ісаака Ньютона і Готфрида Вільгельма Ляйбніца щодо пріоритету у відкритті диференціального й інтегрального числення, а також комерціалізацією наукової та художньої творчості, 1710 р. виходить декрет англійської королеви Анни про авторське право. І першим об'єктом стає вже якраз судження, вчені ідеї і текст. В Україні, як заведено, усе традиційно відбувалося з запізненням. Але вже наприкінці того-таки століття автора «Енеїди» Котляревського явно обурило той, хто «чужеє оддавав в печать», хай і не маючи наміру привласнити авторську славу. І саме через цю зміну акцентів положення новіших праць про плагіат не завжди надаються для оцінки давніших практик. Як приклад, звернімо, увагу на низку фактів використання чужого в українському письменстві XVII–XVIII ст.

1. Створюючи православну редакцію моральної казуїстики в трактаті «Мир з Богом чоловіку» (К., 1669), київські богослови під керівництвом Інокентія Гізеля взоруються на католицькі напрацювання й не раз буквально перекладають фрагменти католицьких джерел, не вказуючи на них, і то не тільки такі авторитетні й упізнавані, як «Сума теології» Томи Аквінського, але й, наприклад, твір польського домініканця Миколая Мосчицького «Посібник зі священного мистецтва покаяння» («*S. artis poenitentiarie tyrosinium*») [Корзо 2010: 245, 256–258]. Звідти ж, припускає дослідниця пам'ятки Маргарита Корзо, позичено й загальну структуру твору [ibid.: 207].

2. Імовірно, та ж сама авторсько-редакторська група під керівництвом Гізеля, зосереджена навколо київської лаврської друкарні, відразу ж готує набагато популярніший виклад моральної науки – посібник із підготовки до сповіді «Наука о тайні святого покаяння» (К., 1671). Це україномовне видання, адресоване широкому читачеві, виявляється перекладом-переробкою праці єзуїта Франца Костера (1531–1619), що працював у Кельні. Причому, як стверджує та ж дослідниця, за основу правила не латиномовні оригінальні видання кінця XVI–XVII ст., а польський переклад, що двічі вийшов у Кракові (1582; 1594) під назвою «*Skarb duszny, nad złoto y kamienie drogic kosztownieyszy*» [Корзо 2017: 13]. При цьому київські видавці без остороги скорочували матеріал, доповнювали його власними прикладами й коментарями, редагували або усували покликання на цитати, змінювали змістові акценти згідно з власними поглядами на тяжкість тих чи інших гріхів тощо [ibid.: 13–18]. Попереднє зіставлення фрагментів польського й українського текстів показує, що творці української версії часто вдавалися ще й до глибокого мовно-стилістичного редагування, подекуди перетворюючи схоластичний богословський стиль джерела на розмовний, що відповідало призначенню книжки.

3. Подібно, але понад сто років потому, не мав застережень щодо змістових втручань та стилістичних змін і Юліан Добриловський, який «перекладав»-переробляв українською мовою збірку проповідей чужого авторства. І в цьому випадку це вже буквально був переклад із третіх вуст [Кисельов 2006: 81]. Видавці збірки недільних і святкових казань «Науки парохіальні» (Почаїв, 1792; 1794), без жодних уточнень та вказівок на автора й перекладачів, інформують на титульних аркушах і в передмовах, що спершу книга з'явилася італійською, потім її переклали польською і видрукували у Вільні, згодом її перекладено церковнослов'янською (як з'ясувалося, це «Бесѣды парохіальнія» в перекладі В. Сенницького, Почаїв, 1789). Проповідник Добриловський зробив українське видання на основі другого перекладу, вільно доповнюючи або змінюючи текст або ж просто перекладаючи – залежно від власних змістових і стилістичних завдань.

4. Не могли бути цілком оригінальними й навчальні курси з будь-яких дисциплін у Києво-Могилянському та єзуїтських колегіумах Речі Посполитої, і це зрозуміло. Але часом викладачі могли просто брати за основу курс попередника (чи, принаймні, якісь його значні складові частини) і представляти як власний, при цьому вносячи лише точкові зміни й доповнення в тих місцях, де їхнє бачення висвітлюваного питання не збігалось з поглядами колеги. Так робив Георгій Кониський, використовуючи для своїх курсів філософії 1747-1749 та 1749-1751 рр. відповідний курс Теофана Прокоповича 1707-1709 рр., на що, утім, указував сам [Симчич 2019].

5. Тим паче це стосується курсів риторики, автори яких не тільки користалися з чужих напрацювань у викладацькій практиці, але часто навчали й учнів брати фрагменти з творів інших і робити їх (не дбаючи про покликання) частиною власних ораторій, листів та писань інших жанрів [Кисельов 2018: 86]. У зразкових промовах, що їх пропонував студентам 1702/1703 навчального року помітний свого часу киево-могилянський викладач і автор Іларіон Ярошевицький, багато таких місць. Приміром, деяким авторам удавалося вписати у свої промови великі фрагменти віршів Матея Казимира Сарбевського і представити їх як прозовий текст від першої особи.

6. А Йосиф Верещинський у польськомовному творі «Робудка», за даними дослідників, використав 370 віршованих рядків з твору «O wolności Korony Polskiej» Матея Стрийковського, і це на 505 рядків цілого обсягу його памфлету [Pawlak 2020: 69; з покликанням на Анну Сіткову].

З теперішнього погляду, усе це – випадки плагіату. Як же вписувати такі факти в історію літератури? Тут варто окреслити дві крайності, які, я вважаю, є однаково неконструктивні. Перша – це використовувати критерії сучасної доби авторського права, а друга – заперечувати наявність самого поняття плагіату, чи літературної крадіжки, і стверджувати, що для вказаного періоду воно анахронічне. Якщо ж узяти до уваги представлені вище погляди давніх авторів, можна спробувати знайти відповідні формули.

Як видно з уміщеного тут огляду, Вітрувій та інші античні автори, а згодом, у різних формах, і середньовічні та ранньоновочасні, вважали *загальне визнання несамостійності праці* за достатній аргумент для зняття звинувачень у плагіаті. У «Мирі з Богом чоловіку» в передмові до читача кілька разів сказано, що дещо в книзі взято «(т) внішнихъ учителей» [Гізель 1669: 29 нн.]. У Добриловського, хоч і без конкретних вказівок на джерела, відверто заявлено, що це переклад (чи то переробка) вже з другого перекладу. Кониський переписує, дещо змінюючи, курс Прокоповича, але й не приховує цього. (Традиція створювати власний курс на основі іншого авторитетного та відверто повідомляти, що викладач «читає за таким і таким», вельми давня. Приміром, це було звичайним явищем у Паризькому університеті в XIV ст. [Schabel 2006: 172].) Так, усі ці автори рясно переписують чуже, подекуди змінюючи його на власний розсуд, і представляють фінальний продукт як щось інше. Але всі визнають чужу основу, не зазіхають на чужу славу, і на тлі їхнього часу це їх достатньо реабілітує. Крім того, у «Мирі з Богом» підставою для виправдання є ще й *змагальність*, яка, за Сенекою Старшим, зводить нанівець плагіаторський переступ. І якщо київські богослови створили солідну православну працю з казуїстики, не гіршу, ніж у католиків, хай і в них-таки у своїй основі списану, то який же тут плагіат?

Що ж з іншими? Погляньмо на 12 тезу Томазія, де він пише: «матерією плагіату не є ті судження, які побутують у загальному вжиткові всіх людей чи принаймні вчених; як-от вишукані фрази (§ 159), як загальновідоме, як народні прислів'я (§ 164), як основи мистецтв і дисциплін (§ 166)». І на 15-у: «15. І хто ж звинуватить у плагіаті

особу, яка, приміром, згадуючи про три фігури силогізмів, не озвучить ім'я Аристотеля, від якого, власне, вони до нас дійшли? (§ 166)» [Томазій 2021: 93].

«Наука о тайні святого покаянія» є посібником із підготовки до сповіді. Зрештою, він справді містить «основи мистецтв і дисциплін». Але структуровані так, як це зробив конкретно Франц Костер, і в його своєрідному авторському викладі. При цьому в київській книжці ніде не сказано, що створювали її не тільки лаврські богослови. Тож, як на мене, для цілковитого виправдання цього не достатньо.

Значно простішим є випадок Верещинського. У 16 тезі Томазій подає такий приклад: «...справедливо Генрик Стефан у 5 книзі “Балачок” (“Schediasmata”), [у “балачці”] 13, не погоджується з Климентом Александрійським, який у 6-й книзі “Верств” (“Strommata”) Архіна та Демосфена зараховує до злодіїв; адже те, що до них написав був Гомер, для всіх людей було взвичаєним» (§ 165) [ibid.]. На невинності такої практики наголошував і Єронім Блаженний (див. вище). Утім, уже з античних сюжетів зрозуміло, що подібний авторський розрахунок на *впізнаваність* – непевна річ, і те, що є впізнаваним сьогодні, не обов'язково буде таким за кілька поколінь. Але немає сумніву, що для Верещинського розпізнання тексту відомого історика з боку читачів було очевидним і очікуваним. Отже, чужу славу не вкрадено, і звинувачення в плагіаті недоречно.

Найскладнішим є випадок з ораціями, в які вплетено фрази, а часом і доволі великі уривки з творів більш і менш відомих авторів. І взагалі – випадок із такою стратегією надання текстам будь-яких жанрів художніх рис. Але тут ми виходимо на нову і складну проблему. А саме – на зіткнення, з одного боку, традиційних і новіших теоретичних уявлень про плагіат і, з другого, риторичного вчення про наслідування. Маємо справу з великим різноманіттям поглядів на прийнятні межі наслідування, з доволі численними спробами теоретично примирити два напрями оцінки літературного твору. У тезах Томазій каже про це так: «не буде плагіатором той, хто щонайбільше якісь окремі фрази чесним трудом наслідування позичає з Цицерона, дарма що Туллія ніде не згадує (§ 159)». Але з його ж таки розгляду цієї тези в основному тексті трактату очевидно, що це питання вкрай суперечливе, і вичерпного його розв'язання Томазій не пропонує. Проблема вже не тільки загальнокультурна, а й суто філологічна: де закінчуються прийнятні межі наслідування. Тож розв'язання справи київських риторів доведеться відкласти.

Загалом же, попри теоретичну неоформленість найдавніших уявлень про плагіат, вони містять акценти, корисні для розуміння наслідувальних і компілятивних практик усіх наступних епох і для вироблення критеріїв їх оцінки. По-перше, вони засвідчують, що уявлення про плагіат існують стільки ж, скільки існує висока культура. По-друге – показують, що формально-текстуальні чинники можуть бути нерелевантними. Адже за умови неупередженого ставлення (а не того, яке демонстрували Климент Александрійський та Євсевій Кесарійський), текст визнавали за невикрадений не тоді, коли в ньому не було явних збігів з іншими творами чи були покликання на них, а тоді, коли читач (!) почувався переконаним, що автор не мав наміру приховувати запозичення. В історико-філософському вимірі ці факти варто взяти до уваги всім, хто вивчає ранньомодерні тексти, особливо українські. Описаний контекст розуміння плагіату стосується, безперечно, і власне філософських творів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Галатовський, Й. (1665). Наука, альбо спосіб зложена казана. In I. Галатовській, *Ключь разумьнїа* (арк. 513-532). Вь Лвовѣ: Вь тип. Міхаїла Слѣозки.
- Гізель, І. (1669). *Миръ съ Богомъ чловѣку*. [Київ]: Вь Лаурѣ Кієво Печерской.
- Захарова, А. (1997). Об истории книги. In Дарет Фригийский, *История о разрушении Трои* (сс. 7-73). Санкт-Петербург: Алетеїя.
- Іоаннъ Златоустый. (1614). *Книга ѿ свлценьствѣ*. Вь Лвовѣ: Вь друкарни Братской ставропигіа(лної).
- Кисельов, Р. (2006). Жанровий репертуар україномовних видань Почаївського Успенського монастиря XVIII - першої третини XIX століття. *Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*, 1, 72-88.
- Кисельов, Р. (2018). 12 іменинних вітань викладачам Кієво-Могилянської академії. In В. Сулима (Упоряд.), *Ізборник 2012-2016. Дослідження. Критика. Публікації* (с. 280-313). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Кисельов, Р. (2021). Коментар до Томазієвої «Філософської дисертації про літературний плагіат» (1673). *Sententiae*, 40(1), 104-115. <https://doi.org/10.31649/sent40.01.104>
- Корзо, М. (2010). «Мир з Богом чоловіку» Інокентія Гізеля в контексті католицької моральної теології кінця XVI - першої половини XVII ст. In I. Гізель, *Вибрані твори: у 3 тт.* (т. 3, сс. 195-262). Київ; Львів: Свічадо.
- Корзо, М. (2017). Православные пособия о подготовке к исповеди XVII в. и их источники: «Наука о тайне Св. Покаяния» (Киев, 1671). *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, Сер. II*, (78), 9-21. <https://doi.org/10.15382/sturII201778.9-21>
- Симчич, М. (2019). Порівняльний аналіз філософських курсів Теофана Прокоповича і Георгія Кониського на прикладі розділу «Про нескінченність». *Sententiae*, 38(1), 122-136. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.122>
- Томазія, Я. (2021). Ядро дослідження про літературний плагіат, передусім теоретичне, розміщене в небагатьох стислих тезах. *Sententiae*, 41(1), 89-103. <https://doi.org/10.31649/sent40.01.089>
- Badius, J. (1624). *Illustrium quaestionum Justinianearum... volumen*. Francofurti Marchionum: Typis Hartmannianis.
- Bartolus, D. (1660). *The Learned Man Defended and Reform'd... In Two Parts*. London: Printed by R. and W. Leybourn.
- Bisciola, L. (1611). *Horarum subsecivarum tomus primus... Ingolstadii: Ex Typographeo Adami Sartorii*.
- De Bury, R. (1610). Philobiblion. In M. Goldast (Ed.), *Philologicarum epistolarum centuria una... insuper Richardi de Buri... Philobiblion & Bessarionis Patriarchae Constantinopolitani... Epistola ad Senatam Venetum* (pp. 400-500). Francofurti: Impensis Egenolphi Emmelli.
- Dresemius, S. (1620). Ad Lectorem. In Iosephus Iscanus, *De bello Trojano, libri sex* (pp. 3-6). Francofurti: Apud Ioannem Thymium.
- Duarenus, F. (1550). De plagiariis et scriptorum alienorum compilatoribus, aliisque rebus cognitu dignis Fran. Duareni Jureconsulti ad Fran. Balduinum Jureconsultum epistola. In F. Duarenus, *Opera quae ad hunc diem edita sunt omnia* (pp. 307-320). Parisiis: Apud Audoënum Paruum.
- Eusebius Pamphilus. (1843). *Praeparationis euangelicae libri XV. Tomus II. continens lib. IX-XV. et indices*. Lipsiae: Sumptus fecit et venumdat Serigiana Libraria.
- Fabrus, P. (1575). *Semestrium liber secundus*. Parisiis: Apud Ioannem Benenatum.
- Fabrus, P. (1595). *Liber semestrium tertius*. Lugduni: In officina Hug. à Porta, Sumptibus Fratrum de Gabiano.
- Hieronymus. (1868). *Quaestiones Hebraicae in Libro Geneseos*. Lipsiae: Prostat in aedibus B. G. Teubneri.
- Justinianus. (1828). De conceptione Digestorum ad Tribonianum. In D. Godefroy, S. van Leeuwen, & F. Modius (Eds.), *Corpus iuris civilis Romani...* (t. I, pp. 197-198). Neapoli: Apud Januarium Mirelli Bibliopolam.
- Kivistö, S. (2014). *The Vices of Learning: Morality and Knowledge at Early Modern Universities*. Leiden; Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004276451>

- McElduff, S. (2013). *Roman Theories of Translation: Surpassing the Source*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203588611>
- McGill, S. (2005). Seneca the Elder on Plagiarizing Cicero's Verrines. *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 23(4), 337-346. <https://doi.org/10.1525/rh.2005.23.4.337>
- McGill, S. (2012). *Plagiarism in Latin Literature*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139088350>
- McGill, S. (2013). The Plagiarized Virgil in Donatus, Servius, and the Anthologia Latina. *Harvard Studies in Classical Philology*, 107, 365-381.
- Mengering, A. (1687). *Scrutinium conscientiae catecheticum: Das ist, Sünden-Rüge und Gewissens-Forschung, wie man nach dem Catechismo Lutheri sein Gewissen... durchforschen... soll... durch mehr als anderthalb-tausend Gewissens-Fragen... angerichtet*. Franckfurt und Leipzig: Christian Kolbe; Christian Forberger.
- Mulsow, M. (2006). Practices of Unmasking: Polyhistor, Correspondence, and the Birth of Dictionaries of Pseudonymity in 17th Century Germany. *Journal of the History of Ideas*, 67(2), 219-250. <https://doi.org/10.1353/jhi.2006.0015>
- Nevizano, I. (1592). *Sylvae nuptialis libri sex*. [Lyon]: Ioannes Lertotius.
- Nihus, B. (1622). *Epistola philologica excutiens narrationem quandam Pomponii Melae de navigatione Hannonis*. [S. l.]
- Pawlak, W. (2020). U początków wczesnonowożytnej refleksji dotyczącej własności intelektualnej: François Douaren: „De plagiariis et scriptorum alienorum compilatoribus [...] epistola” (1550), *Pamiętnik Literacki*, 111(2), 65-81. <https://doi.org/10.18318/pl.2020.2.5>
- Peirano, I. (2013). Non Subripiendi Causa sed Palam Mutuandi: Intertextuality and Literary Deviancy between Law, Rhetoric, and Literature in Roman Imperial Culture. *American Journal of Philology*, 134(1), 83-100. <https://doi.org/10.1353/ajp.2013.0002>
- Raynaudus, Th. (1653). *Erotemata de malis ac bonis libris, deque justa ac injusta eorumdem confixione*. Lugduni: Sumptibus I. A. Huguetan & M. A. Ravaud.
- Reinesius, Th. (1640). *Variarum lectionum libri tres priores*. Altenburgi: Imprimebat Otto Michael.
- Richter, G. (1662). *Georgii Richteri jc. ejusque familiarum, epistolae selectiores...* Norimbergae: Typis et Sumptibus Michaelis Endteri.
- Schabel, Ch. (2006). Haec Ille: Citation, Quotation, and Plagiarism in 14th Century Scholasticism. In I. Taifacos (Ed.), *The origins of European scholarship: the Cyprus Millennium International Conference* (pp. 163-175). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Seneca, L. A. (1872). *Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores*. Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri.
- Sokolov, P. (2015). Crimen Extrajudiciale: Ethics of Plagiarism and Erudite Sociability in J. Thomasius and J. C. Schwartz. *Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP 92/HUM/2015*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2586053>
- Speckhan, E. (1590). *Quaestionum juris Caesarei, Pontificii, et Saxonici, centuria una*. Helmstadii: Typis Jacobi Lucii.
- Thomasius, J. (1673). *Dissertatio philosophica de plagio litterario*. Lipsiae: Sumptibus Ch. E. Buchta.
- Thomasius, J. (1679). *Dissertatio philosophica de plagio litterario*. Leucopetrae: C. E. Buchta.
- Vivaldus, J. L. (1513). *De Contritionis veritate aureum opus*. Hagenau: Henricus Gran.
- Walther, G. Chr. (1641). *Tractatus juridico-politicus de statu, juribus et privilegiis doctorum omnium facultatum*. [Norimbergae]: Typis et impensis Jeremiae Dümlieri Bibliopolae Norici.

Одержано 8.09.2021

REFERENCES

- Badius, J. (1624). *Illustrium quaestionum Justinianearum... volumen*. Francofurti Marchionum: Typis Hartmannianis.
- Bartolus, D. (1660). *The Learned Man Defended and Reform'd... In Two Parts*. London: Printed by R. and W. Leybourn.
- Bisciola, L. (1611). *Horarum subsecivarum tomus primus...* Ingolstadii: Ex Typographeo Adami Sartorii.

- De Bury, R. (1610). *Philobiblion*. In M. Goldast (Ed.), *Philologicarum epistolarum centuria una... insuper Richardi de Buri... Philobiblion & Bessarionis Patriarchae Constantinopolitani... Epistola ad Senatam Venetum* (pp. 400-500). Francofurti: Impensis Egenolphi Emmelli.
- Dresemius, S. (1620). *Ad Lectorem*. In Josephus Iscanus, *De bello Trojano, libri sex* (pp. 3-6). Francofurti: Apud Ioannem Thymium.
- Duarenus, F. (1550). *De plagiariis et scriptorum alienorum compilatoribus, aliisque rebus cognitu dignis Fran. Duareni Jureconsulti ad Fran. Balduinum Jureconsultum epistola*. In F. Duarenus, *Opera quae ad hunc diem edita sunt omnia* (pp. 307-320). Parisiis: Apud Audoënum Paruum.
- Eusebius Pamphilus. (1843). *Praeparationis euangelicae libri XV. Tomus II. continens lib. IX-XV. et indices*. Lipsiae: Sumptus fecit et venundat Serigiana Libraria.
- Fabrus, P. (1575). *Semestrium liber secundus*. Parisiis: Apud Ioannem Benenatum.
- Fabrus, P. (1595). *Liber semestrium tertius*. Lugduni: In officina Hug. à Porta, Sumptibus Fratrum de Gabiano.
- Galiatovskyi, J. (1665). *The Art or the Way of Compiling a Homily*. In I. Galiatovskyi, *The Key of Understanding* (ff. 513-532). [In Ukrainian]. Lviv: Printed by M. Sliozka.
- Gizel, I. (1669). *The Peace with God for a Man*. [In Church Slavonic]. [Kyiv]: Printed in Kyiv-Pechersk Lavra.
- Hieronymus. (1868). *Quaestiones Hebraicae in Libro Geneseos*. Lipsiae: Prostat in aedibus B. G. Teubneri.
- John Chrysostom. (1614). *On the Priesthood*. [In Church Slavonic]. Lviv: The Printing House of the Stauropegial Brotherhood.
- Justinianus. (1828). *De conceptione Digestorum ad Tribonianum*. In D. Godefroy, S. van Leeuwen, & F. Modius (Eds.), *Corpus iuris civilis Romani...* (t. I, pp. 197-198). Neapoli: Apud Januarium Mirelli Bibliopolam.
- Kivistö, S. (2014). *The Vices of Learning: Morality and Knowledge at Early Modern Universities*. Leiden; Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004276451>
- Korzo, M. (2010). "The Peace with God for a Man" by Inokentii Gizel in the Context of Catholic Moral Theology of the Late 16th - 1st Half of the 17th Century. [In Ukrainian]. In I. Gizel, *Selected Works: in 3 vol.* (vol. 3, pp. 195-262). Kyiv; Lviv: Svichado.
- Korzo, M. (2017). *Orthodox 17th Century Manuals on the Preparation for Confession and Their Sources: "The Doctrine of the Sacrament of Penance"* (Kyiv, 1671). [In Russian]. *Vestnik Pravoslavnogo Svyato-Tikhonovskogo humanitarnogo universiteta, Ser. II*, 78, 9-21. <https://doi.org/10.15382/sturII201778.9-21>
- Kyselov, R. (2006). *Genre Repertoire of Ukrainian-Language Editions of the Pochaiv Assumption Monastery of the 18th – 1st Third of the 19th Century*. [In Ukrainian]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. The Series of Bibliology, Library Studies and Information Technology, 1*, 72-88.
- Kyselov, R. (2018). *12 Name Day Greetings to the Lecturers of Kyiv-Mohyla Academy*. [In Ukrainian]. In V. Sulyma (Ed.), *Izbornyk 2012-2016. Research Works. Criticism. Publications* (pp. 280-313). Kyiv: The Publishing House of D. Buraho.
- Kyselov, R. (2021). *Commentary on Thomasius's "Philosophical Dissertation on Literary Plagiarism" (1673)*. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 40(1), 104-115. <https://doi.org/10.31649/sent40.01.104>
- McElduff, S. (2013). *Roman Theories of Translation: Surpassing the Source*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203588611>
- McGill, S. (2005). *Seneca the Elder on Plagiarizing Cicero's Verrines*. *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 23(4), 337-346. <https://doi.org/10.1525/rh.2005.23.4.337>
- McGill, S. (2012). *Plagiarism in Latin Literature*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139088350>
- McGill, S. (2013). *The Plagiarized Virgil in Donatus, Servius, and the Anthologia Latina*. *Harvard Studies in Classical Philology*, 107, 365-381.
- Mengerling, A. (1687). *Scrutinium conscientiae catecheticum: Das ist, Sünden-Rüge und Gewissens-Forschung, wie man nach dem Catechismo Lutheri sein Gewissen... durchforschen... soll...*

- durch mehr als anderthalb-tausend Gewissens-Fragen... angerichtet. Franckfurt und Leipzig: Christian Kolbe; Christian Forberger.
- Mulsow, M. (2006). Practices of Unmasking: Polyhistor, Correspondence, and the Birth of Dictionaries of Pseudonymity in 17th Century Germany. *Journal of the History of Ideas*, 67(2), 219-250. <https://doi.org/10.1353/jhi.2006.0015>
- Nevizano, I. (1592). *Sylvae nuptialis libri sex*. [Lyon]: Ioannes Lertotius.
- Nihus, B. (1622). *Epistola philologica excutiens narrationem quandam Pomponii Melae de navigatione Hannonis*. [S. l.]
- Pawlak, W. (2020). U początków wczesnonowożytnej refleksji dotyczącej własności intelektualnej: François Douaren: „De plagiariis et scriptorum alienorum compileribus [...] epistola” (1550), *Pamiętnik Literacki*, 111(2), 65-81. <https://doi.org/10.18318/pl.2020.2.5>
- Peirano, I. (2013). Non Subripiendi Causa sed Palam Mutuandi: Intertextuality and Literary Deviancy between Law, Rhetoric, and Literature in Roman Imperial Culture. *American Journal of Philology*, 134(1), 83-100. <https://doi.org/10.1353/ajp.2013.0002>
- Raynaudus, Th. (1653). *Erotemata de malis ac bonis libris, deque justa ac injusta eorumdem confixione*. Lugduni: Sumptibus I. A. Huguetau & M. A. Ravaud.
- Reinesius, Th. (1640). *Variarum lectionum libri tres priores*. Altenburgi: Imprimebat Otto Michael.
- Richter, G. (1662). *Georgii Richteri jc. ejusque familiarum, epistolae selectiores...* Norimbergae: Typis et Sumptibus Michaelis Endteri.
- Schabel, Ch. (2006). Haec Ille: Citation, Quotation, and Plagiarism in 14th Century Scholasticism. In I. Taifacos (Ed.), *The origins of European scholarship: the Cyprus Millennium International Conference* (pp. 163-175). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Seneca, L. A. (1872). *Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores*. Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri.
- Sokolov, P. (2015). Crimen Extrajudiciale: Ethics of Plagiarism and Erudite Sociability in J. Thomasius and J. C. Schwartz. *Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP 92/HUM/2015*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2586053>
- Speckhan, E. (1590). *Quaestionum juris Caesarei, Pontificii, et Saxonici, centuria una*. Helmstadii: Typis Jacobi Lucii.
- Symchych, M. (2019). Comparative Analysis of the Philosophical Courses of Theofan Prokopovych and Georgii Konytskyi on the Example of the Section “On Infinity”. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 38(1), 122-136. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.122>
- Thomasius, J. (1673). *Dissertatio philosophica de plagio litterario*. Lipsiae: Sumptibus Ch. E. Buchta.
- Thomasius, J. (1679). *Dissertatio philosophica de plagio litterario*. Leucopetrae: C. E. Buchta.
- Thomasius, J. (2021). The Core of the Study of Literary Plagiarism, Primarily Theoretical, Contained in a Few Concise Theses. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 40(1), 89-103. <https://doi.org/10.31649/sent40.01.089>
- Vivaldus, J. L. (1513). *De Contritionis veritate aureum opus*. Hagenau: Henricus Gran.
- Walther, G. Chr. (1641). *Tractatus juridico-politicus de statu, juribus et privilegiis doctorum omnium facultatum*. [Norimbergae]: Typis et impensis Jeremiae Dümlieri Bibliopolae Norici.
- Zakharova, A. (1997). On the History of the Book. [In Russian]. In Dares Phrygius, *The story of the destruction of Troy* (pp. 7-73). Sankt-Peterburg: Aleteya.

Received 8.09.2021

Roman Kyselov

Reasoning about Plagiarism in Europe before Jacob Thomasius

The paper provides an overview of the early considerations regarding the phenomenon of plagiarism – from Greco-Roman antiquity to the time when a thorough study examining literary theft in its textual, legal, and moral manifestations was printed, i. e. “Philosophical Dissertation on Literary Plagiarism” (1673) by Jacob Thomasius. Although the issue of plagiarism was very vital in ancient

times, all the oldest considerations concerning the appropriation of other people's texts were essentially pragmatic moves or reactions rather than purposeful theoretical interpretations of the subject. However, in addition to the situational grounds of the accusation, they can reveal certain principles that, according to estimations of the time, could prevent or refute allegations of plagiarism. It was enough if the author stated, albeit generally but clearly, that the fragments of other people's texts, whether altered or not, were used. It was also acceptable if the reader believed that the author considered his borrowings recognizable to educated readers. Another reason for the elimination of possible accusations was the factor of competition – the author's desire to adapt the achievements of another cultural environment in his own one, significantly improving them. The medieval and early modern materials generally testify to the relevance of ancient views and reveal some new problems. This is, in particular, the incompatibility of new more formalized ideas about authorship and traditional educational practices, which encouraged the uncontrolled use of others' texts. Some authors also emphasized that plagiarism was an obstacle to the development of science. The paper ends with examples that show how European ideas about the rules of using others' writings may help interpret the writing methods of the early modern Ukrainian authors, including philosophers.

Роман Кисельов

Про осмислення плагіату в Європі до Якоба Томазія

Стаття дає огляд основних давніх міркувань стосовно явища плагіату – від грецько-римської античності до часу появи ґрунтовного дослідження, що розглядає літературні крадіжки в їх художньо-літературному, змістовому, правовому та моральному виявах – «Філософської дисертації про літературний плагіат» (1673) Якоба Томазія. Хоча питання плагіату було за античних часів вельми животрепетним, усі найдавніші міркування щодо привласнення чужих текстів і думок були передусім прагматичними ходами чи реакціями, а не цілеспрямованим теоретичним осмисленням цього явища. Джерелом реконструкції найстарших уявлень є не так ситуативні приводи для обвинувачення, як підстави для виправдання. У них бачимо певні засади, які, згідно з тодішніми оцінками, могли унеможливити чи спростувати закиди щодо плагіату: для цього було достатньо нехай і загального, але виразно заявленого, визнання несамостійності праці з боку автора, або ж розрахунку на те, що використані фрагменти чужих текстів – у зміненому вигляді чи ні – є упізнаваними для освічених читачів. Ще однією підставою для уневажнення плагіаторського переступу був чинник змагальності – прагнення адаптувати здобутки чужого культурного середовища у власному, значно вдосконаливши їх. Середньовічний та ранньомодерний матеріал загалом засвідчує актуальність античних поглядів і виявляє деякі нові проблеми. Це, зокрема, несумісність нових виразніших уявлень про авторство і традиційної освітньої практики, що заохочувала безконтрольне використання чужого. Деякі автори також наголошують, що плагіат є перешкодою для розвитку наук. Наприкінці статті подано приклади, які показують, що загальноєвропейські уявлення стосовно правил використання чужого доцільно залучати для трактування письменницьких методик давніх українських авторів, зокрема і філософів.

Roman Kyselov, PhD, Senior Research Fellow at Shevchenko Institute of Literature (Kyiv).

Роман Кисельов, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

e-mail: kyselov@yahoo.com
